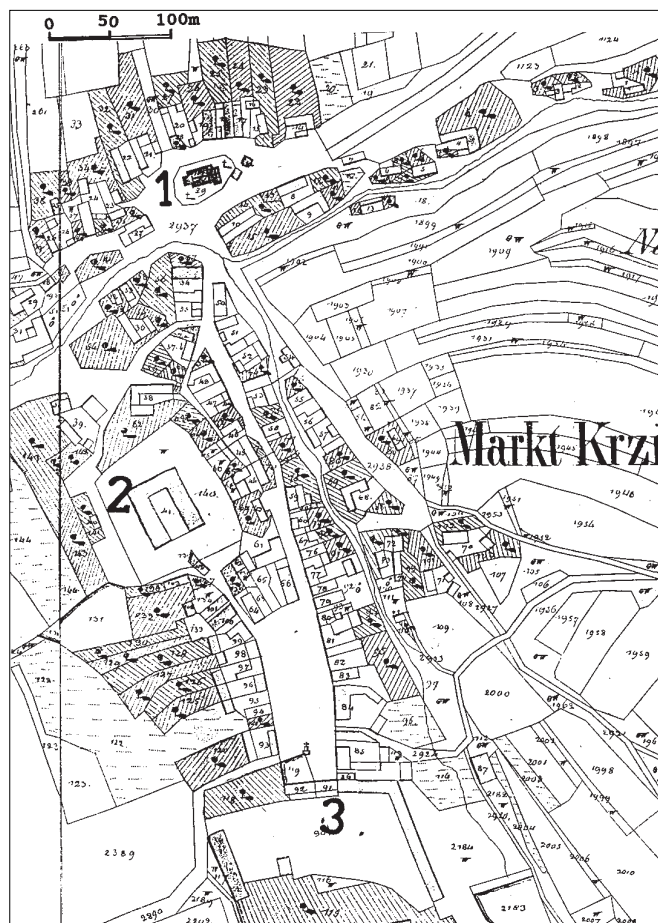

PRŮČELÍ KOSTELA NAROZENÍ PANNY MARIE V KŘIVSOUDOVĚ A ZHODNOCENÍ JEHO POZDNĚ GOTICKÉ FASÁDY

VÍT JESENSKÝ

Průzkumy a nálezy historických fasád a omítek zvláště v jejich detailu, ale zároveň s nimi související stratigrafie zdíva, vždy logicky byly doménou památkářů. Pokračující enormní nárůst prováděných oprav fasád památek a potažmo souvisejících průzkumů a poznání z nich plynoucího je výzvou k zevrubnějšímu hodnocení výsledků průzkumů v podrobnostech i širších souvislostech.

Kostel Narození Panny Marie v Křivsoudově (okr. Benešov) zaujímá, obklopen patrně starším jádrem osídlení, poměrně dominantní polohu na vyvýšenině na konci klesající ulicové návsi. Tato se táhne podél potoka na úpatí návrší, na němž se dochovaly zbytky hradu, jehož původ sahá patrně do 2. pol. 13. století.¹⁾ Na jižním konci návsi vzniklo lokované náměstí, na jehož jižní straně byl po roce 1550 již po zániku hradu zbudován zámek.²⁾ Samotný kostel je jednoduší s pravoúhlým presbytářem, k němuž je

Obr. 2: Křivsoudov na císařském otisku mapy stabilního katastru (1840). 1 - kostel Narození Panny Marie, 2 - pozůstatky hradu, 3 - zámek.

Obr. 1: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie, stav z roku 1995. Foto autor.

z jihu přistavěna sakristie, a se západní věží, k níž severně přiléhá točité schodiště. V literatuře se podobou kostela zabývají pouze povrchně Umělecké památky Čech³⁾ a v dokumentaci podrobněji V. Razím na doplňkovém listu kulturní památky.⁴⁾

Průzkum jižního průčelí lodi kostela byl zahájen autorem, tehdy památkovým architektem Památkového ústavu středních Čech, v červnu 1991 takřka jako záchranný. V té době byly již bez vyjádření této odborné památkové organizace provedeny po otlučení nové omítky na věži a severním průčelí lodi i kněžišti. Průzkum doplnil v dubnu 1992 Ing. Žižka z jmenovaného ústavu, a to především o zachycení situace na jižním a východním průčelí presbyteria. Z důvodů, které budou v závěru článku komentovány, byly průzkumové práce nakonec výrazně omezeny. Přesto jsou dokumentované nálezy pozoruhodné.

1) Durdík, T.-Bolína, P.: Povrchový průzkum hradu v Křivsoudově. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 28. 1987, s. 139.

Sedláček, A.: Hrad, zámky a tvrze království českého XII, 1936, s. 191-194. Tywoniak, J.: Byl v Křivsoudově zámek?, Středočeský sborník historický, 18, 1973, s. 257. Vlasák, A. N.: Okres Dolno Kralovický v Čáslavsku, 1884, s. 37. Fiala, Z. a kol.: Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI, 1986, s. 230-231.

2) Viz pozn.1.

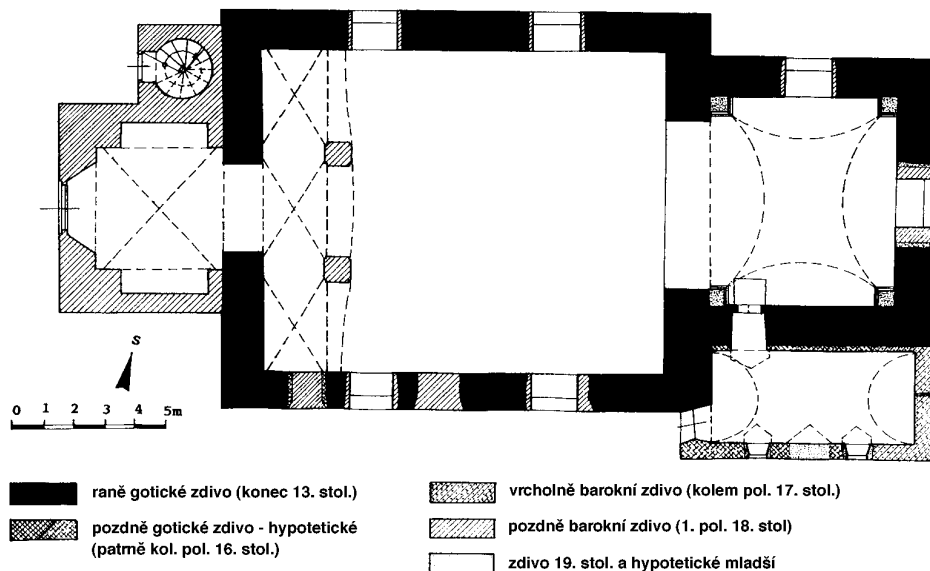
3) Poche, E. a kol.: Umělecké památky Čech II, 1980, s. 162.

4) Razím, V.: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie. (Doplňkový list kulturní památky). Praha, PÚSC 1989.

POPIS NÁLEZŮ

Na jižním průčelí lodi byl především odhalen lomený gotický portál původního, typicky západněji posunutého vstupu.

Ne zcela pravidelný portál s vnitřními rozměry 225×108 cm má profilaci s jednoduchým okosením. Ostění je žulové, podložené přesahujícími patkami z červeného pískovce, přičemž oba druhy kamenů jsou na gotických portálech v oblasti typické. Pod mladšími, světle modrými a modrošedými nátěry, ale na několika předchozích čistě vápených, byla na více místech ostění uchována barevná vrstva, související s nálezem části pozdně gotické pasparty napravo od portálu. Základní plocha ostění byla v barvě přírodního vápna po obvodu s červenou, zhruba 5 cm širokou linkou, která byla na obloucích doplněna o krátké paprsky. Portál byl zdůrazněn paspartovým obdélným rámem, z něhož se více uchovala zmíněná pravá svislá část. Paspartu tvořil bílý kletovaný pás, jehož oba kraje vymezovala 5-7 cm široká červená linka. Vně navazovala základní omítka fasády, vápená, nahazovaná jako řídká a mírně stékající, jen místně rovnaná hranou lžice a se zjevným červeným obarvením. Technologicky bylo možno rozeznat, že hrubá omítka byla dotažena až k vnějšímu obvodu ostění. Na ní, nepochybně ještě za vlhka, byla

Obr. 3: Krivsoudov - kostel Narození Panny Marie. Zaměření a vyhodnocení po průzkumu jižního a východního průčelí autor.

Obr. 4: Krivsoudov - kostel Narození Panny Marie, jižní průčelí lodi, odhalený gotický portál, vpravo část pozdně gotického paspartového rámu. Stav z roku 1991. Foto autor.

dohozena další vrstva v rozsahu pasparty a ta kletována s tím, že vystupovala nad základní plochu a její obvod byl vymezen šikmo zatlačenými linkami dále červeně barvenými. Omítka ve cviklech rámu byla rovněž kletovaná. Špalety vstupní niky nebyly zkoumány, jelikož zazdívká portálu nebyla hlouběji vybírána.

Dalším významným nálezem byla trojice starších pozdně gotických mírně lomených oken s rozvrhem odlišným od dvojice oken dnešních. Levě z oken, nejvýše položené, vedlo nepochybně na tribunu. Jeho 29 cm široká omítková pasparta odpovídala podobou i provedením již popsané paspartě portálu. Levý dolní roh okenní pasparty byl zdůrazněn malovaným červeným diagonálním křížem, respektive čtverečkem s úhlopříčkami. Především v sondě na vrcholu pasparty byly dobře patrné další úpravy. Pravděpodobně nedlouho po provedení paspart s červenými linkami byly tyto přetřeny jednobarevně rumělkou. V dalších fázích byla pasparta přetírána vápnem a posléze v baroku přetažena tenkým štukem s červeným nátěrem, čímž se z původní pasparty stala v podstatě šambrána. Zazdívká okna opět nebyla vybírána, a nebyly tudíž zkoumány ani špalety. Pro další poznání vývoje stavby bylo důležité odhalení staršího okna, které mělo nižší parapet než popsané okno pozdně gotické a bylo zazděno v jeho parapetu. V dolní uchované části okenního otvoru bylo možno rozeznat ostění vyzdívané z lomového kamene a kónické špalety s kletovanou vápenohlinitou omítkou s vápeným nátěrem. Zazdívkou jasně pokrývala hrubá stékavá červeně barvená pozdně gotická omítka. Vzhledem k šířce okna (vnější 88 cm) můžeme předpokládat, že se jednalo o starší gotické okno na tribunu. Vlevo, níže od popsaného okna, byl na hrubé pozdně gotické omítce a další obdobné vrstvě dokonale vykletován z další nahozené omítky obdélník 172 x 155 cm, který byl na přechodu do hrubé omítky zřetelně vyznačen rytou linkou. Na zmíněné hladké omítce byly jen slabě patrné červené plochy (pásky?), ale pravděpodobně to bylo místo obnovované neznámé malby či nápisu.⁵⁾

5) Podle výpisu z farní kroniky měl být na kúrové (?) zdi nápis: „Tobiáš biskup pražský stavěl kostel krivsoudovský.“ (Tobiáš z Bechyně, pražský biskup 1278-96; pozn. autora.)

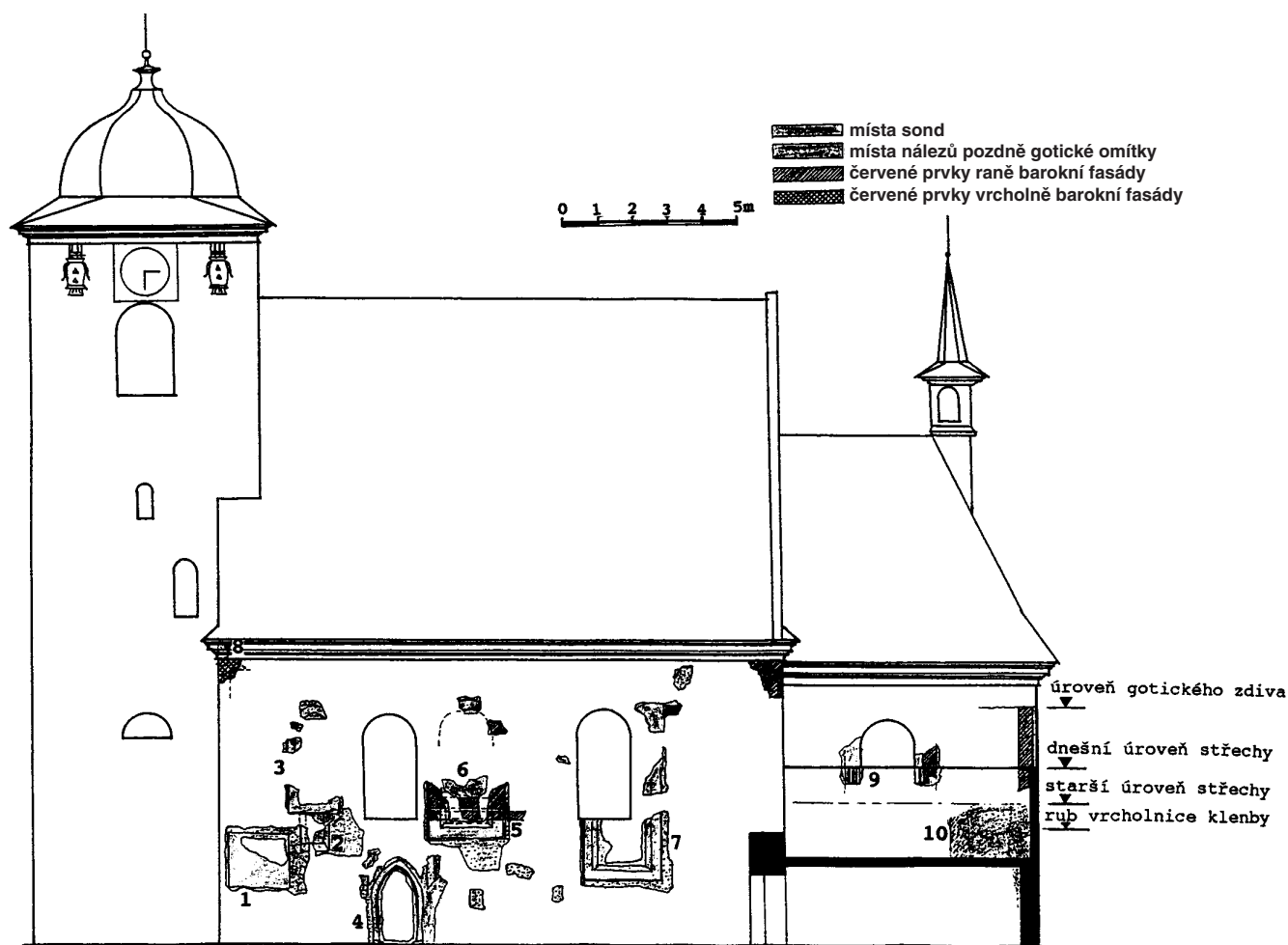
Střední pozdně gotické okno mělo odpovídající paspartu obohacenou na dolním pásu o malovaný ornament. Ten vycházel z úhlopříčně přeškrtnutých čtverců s dělením dalším přetínáním a dokonce doplněných v jednom místě kružnicí. Na částečně odkryté kónické špaletě měla kletovaná omítka pokračující z pasparty bílý vápenný nátěr. V sondách se opět podařilo doložit barokní úpravu pasparty v červeně barvenou šambránu. Ta se však zalamovala ve vodorovnou podokenní část výše než starší pasparta, protože částečným zazdáním staršího otvoru byl pro barokní okno zvýšen parapet. Na nové barokní kletované omítce byla šambrána pouze obrýsovaná rytou linkou a malovaná v ploše. Níže pod takto malovanou šambránou byla odkryta část vodorovného malovaného červeného pásu ze stejné etapy, patrně kordonové římsy. V zazdínce barokního okna byly cenným nálezem drobné fragmenty gotických kružeb. Pravé okno pozdně gotické fasády bylo nejvyšší, ale v mladších fázích bylo zasaženo vybouráním dnešního pravého okna. Pozdně gotická pasparta byla opět zdobená v dolním pásu. Na pravém ostění se však pod ní, jako předcházející vrstva, uchovala šedá kletovaná omítka patrně starší gotické pasparty.

V dalších sondách byly identifikovány prvky barokních

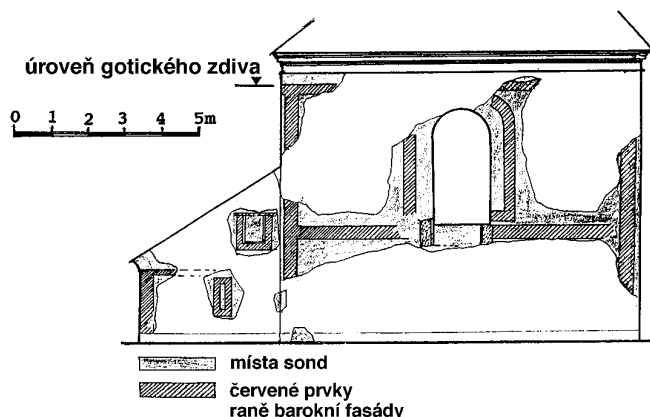
Obr. 5: Krivsoudov - kostel Narození Panny Marie, jižní průčelí lodi, stav z roku 1991. Foto autor.

úprav průčelí. V pravém horním rohu to byly malované červené pásy lesenového rámu odsazeného od nároží o 12 cm. Není však jasná návaznost vodorovného pásu uchovaného ve zbytku vlevo od svislé části leseny a nedosahujícího výšky záklenků oken. V levém horním rohu průčelí

Obr. 6: Krivsoudov - kostel Narození Panny Marie, jižní průčelí lodi a presbyteria (s řezem sakristií a pohledem na jižní stěnu presbyteria na půdě sakristie). Zaměření a vyhodnocení průzkumu autor a Ing. J. Žižka, kreslil autor.

1 - obdélník kletované omítky, 2 - pozůstatek staršího gotického okna na tribunu, 3 - pozdně gotické okno na tribunu, 4 - gotický portál se zbytky pozdně gotického paspartového rámu, 5 - střední pozdně gotické okno s pozůstatky mladší gotické šambrány, 6 - místo nálezů zbytků kružeb v zazdínce, 7 - pravé pozdně gotické okno, 8 - sonda odhalující původní barokní římsu, 9 - pozůstatky vrcholné barokních profilovaných štukových šambrán, 10 - stopa po odbourané gotické zdi

Obr. 7: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie - východní průčelí presbyteria a sakristie. Zaměření a vyhodnocení průzkumu Ing. J. Žižka, kreslil autor.

byla odkryta část mladšího barokního lesenového rámu dosahujícího až k nároží i originální barokní profil hlavní římsy, který byl okopírován v na něm nově vytaženém profilu v 19. století.

Další poznatky o podobě starších fasád přinesl průzkum na dvou průčelích presbyteria. Na jižním průčelí byly na půdě sakristie nalezeny pod střechem zabíhající zbytky barokní štukové šambrány s červeným nátěrem okna v šíři dnešního. Šambrána měla mimořádně bohatou profilaci a byla pozoruhodně odsazena od hrany světlého otvoru o 8 cm široký bílý pásek. Napravo od pravé části šambrány byla zachována malá část starší barokní malované šambrány. Viditelné byly dále otisky po o 1 metr nižší starší pultové střeše. Ještě pod ní, asi 2 metry od východního nároží, byly patrné stopy po odbourané zdi starší sakristie, přičemž východně od ní pokrývala průčelí presbyteria poznaná pozdně gotická hrubá omítka. Při pravém nároží prokázala sonda raně barokní červenou lesenu a zhruba

60 cm pod úroveň dnešní hlavní římsy původní úroveň gotického zdiva.

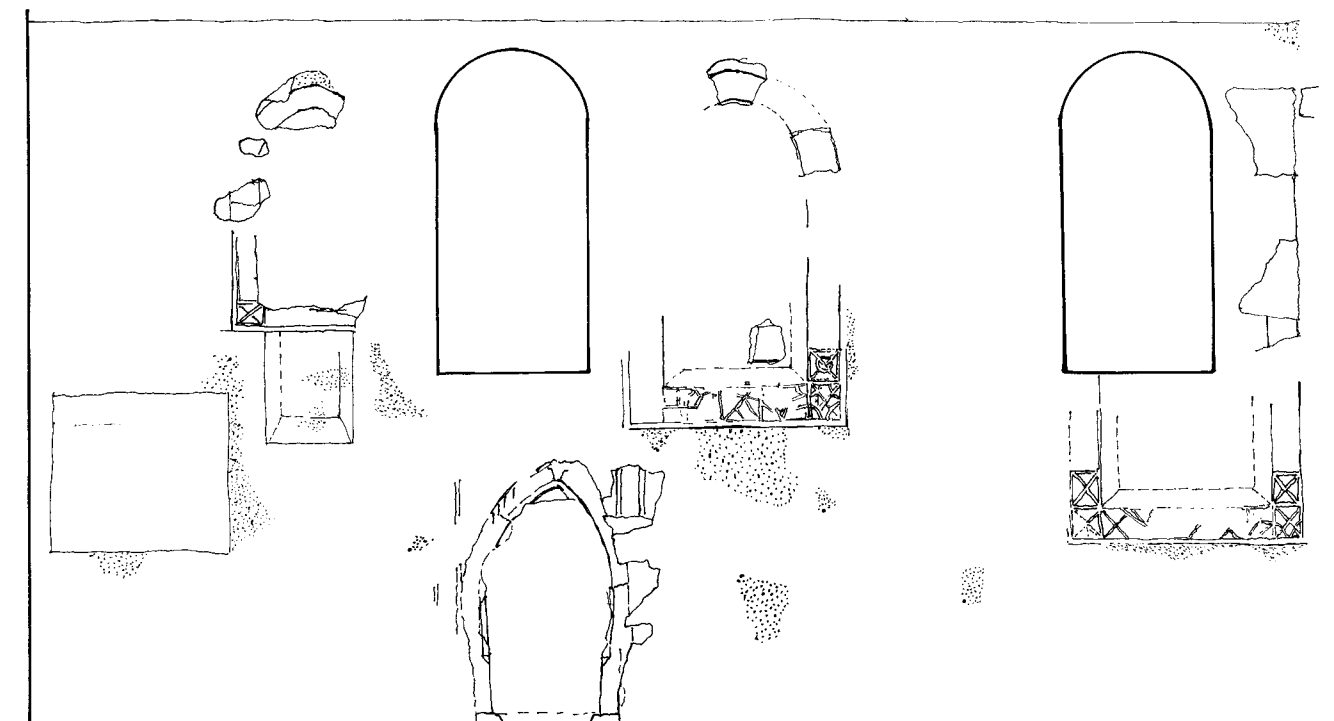
Na východním průčelí byl ve větším rozsahu odkryt barokní lesenový rám odsazený od nároží, část malované kordonové římsy a šambrána okna z téže barokní fáze. Na šambráně bylo nápadné, že rámovala otvor 239 cm široký, který si, vzhledem k nedochování jeho záklenku a větší části šambrány, neumíme jinak představit než jako sdružené okno s půlkruhovými záklenky. Ojedinělým nálezem byly části gotických kamenných ostění s okosením ve výšce parapetu dnešního okna. V podřímsí bylo možno opět rozeznat nižší úroveň původního gotického zdiva.

Na východním průčelí sakristie byla vedle malovaných barokních lesen a šambrán patrná především jednoznačná spára dokazující dodatečné přizdění nejméně východní části dnešní sakristie ke zdi presbyteria.

ROZBOR A ZHODNOCENÍ POZDNĚ GOTICKÉ FASÁDY

Pozdně gotická úprava průčelí kostela, tak jak jsme ji byli schopni odkryt v sondách a interpretovat na jižním průčelí lodě, představuje nejen výtvarně a architektonicky asi nejefektivnější pojednání jeho fasád v historii, ale svou uchovaností detailu i celku má i velkou hodnotu typologickou a srovnávací. Při podrobnějším rozboru se nápadně projevil její přechodný slohový charakter uplatňující v gotické tradici již citění renesanční.

Výrazné pasparty, které jsou obecně široce užívaným pozdně gotickým prvkem, však byly u křivsoudovského kostela užity i stavebně, jako krytí vyzdívaných ostění, patrně po odstranění starších kamenných gotických. Omítka zabíhající z pasparty do špalety a samotná pasparta vytvořená podstatným dohozením další vrstvy pro kletování na základní hrubou omítku jsou dalším rysem již pokročilé pozdně gotické formy. Časté v pozdní gotice bylo rá-

Obr. 8: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie - jižní průčelí lodě. Podrobné zakreslení nálezů pozdně gotické fasády. Průzkum, zaměření a kresba autor.

Obr. 9: Krivsoudov - kostel Narození Panny Marie, jižní průčelí lodi, detail pozdně gotické pasparty s malovaným ornamentem středního pozdně gotického okna. Stav z roku 1992. Foto J. Žížka.

mování paspart obvodovými červenými linkami a i zdůraznění rohů diagonálami či úhlopříčkami ve čtverci bylo tektonicky i výtvarně logické a užívané.⁶⁾ Důkazem ocenění výtvarné hodnoty těchto prvků je, že byly od renesance často, vesměs fragmentálně, pietně uchovávány jako doklady stavební historie pod nově provedenými omítkami. Takto byla na severním průčelí starého zámku na Komorním Hrádku (okr. Benešov) nalezena pod sgrafitovanou omítkou s letopočtem 1565 pozdně gotická úprava nároží a dvou okenních paspart přezděných oken. Zvláště zde můžeme vyvozovat, že diagonální linky v rozích měly zároveň i iluzivně naznačovat tradiční gotické půdorysně zkosené špalety. Další podobný příklad, týkající se však nárožního kvádrování, byl nalezen autorem při opravě severního průčelí zámku Líšno (okr. Benešov) v červnu 1992. Rovněž souvislé malované rámuje pásy s diagonálními křížky spojujícími se do kosočtverců jsou u pozdně gotických paspart popsány v literatuře.⁷⁾ V Krivsoudově je však ornament čtverečků s diagonálními křížky doplněn na jednom místě kružnicí a ještě především zhuštěn dalším přetínáním, takže se dosahuje efektu diamantování. Obdob-

6) Srovnej např. Mencl, V. a kol.: Výtvarný vývoj středověkých omítek, Praha 1968, s. 60.

7) Např. čp. 55 v Českém Krumlově (3. třetina 15. stol.) - rekonstrukce barevnosti J. Muk. Viz Hošek, J.-Muk, J.: Omítky historických staveb, Praha 1987.

Žížka, J.: Příspěvek k poznání charakteru barevnosti omítek historických staveb (poznatky z několika okresů středních Čech z let 1981-1984, Průzkumy památek, II, 1994.) atd.

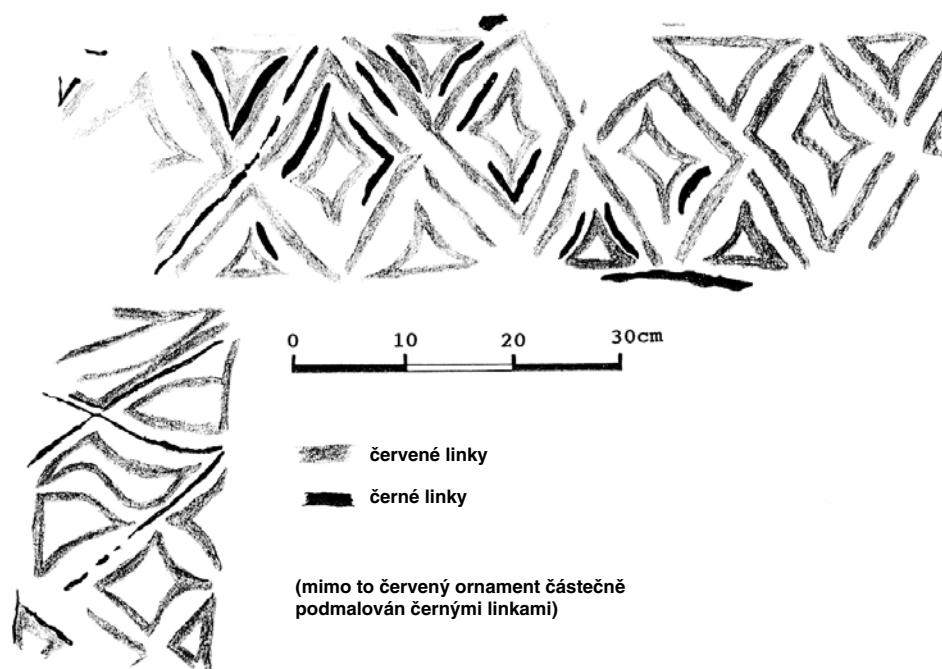
Obr. 10: Komorní Hrádek - severní průčelí starého zámku, část pozdně gotické pasparty s červenými linkami a nárožního kvádrování (zcela vpravo) a překrývající vrstva renesanční sgrafitové omítky (nalevo od pasparty patrné ryté linky obdélníků), stav z roku 1993. Foto autor.

Obr. 11: Líšno - severní průčelí zámku, část pozdně gotického nárožního kvádrování s červenými linkami na obvodu a navazující hrubá omítka s vykvetovanými pásy plošného iluzivního kvádrování, stav 1992. Foto autor.

ný motiv byl objeven na paspartě okna v jižní části apsidy kostela v Měchnově (okr. Benešov), zde však mechanicky obíhal celý obvod okna.⁸⁾ To je třeba považovat za dosti důležitý stylový rozdíl. Ornamentem zdůrazněné části na oknech v Krivsoudově můžeme totiž volně interpretovat jako

8) Pasparta obdélního okna s nesymetricky kónickou špaletou měla červený ornament podmalováváný a doplňovaný černými linkami. Navazující základní omítky byla kletovaná, bílá. Dále nalezená část pasparty levého okna na jižním průčelí lodi se jevila jako červeně natřená oproti bílé kónické špaletě. Na jihovýchodním nároží lodi bylo při průzkumu odhaleno malované červené kvádrování, pocházející pravděpodobně ze stejné fáze jako pasparty, bez opory k datování z počátku 16. stol. Po obnově jsou všechny nálezy skryty pod novodobou omítkou. Srovnej: Jesenský, V.: Měchnov - průzkum jižního průčelí kostela Sv. Martina. Nálezoř zpráva PÚŠČ, 1992. Lehner, J. L.: Dějiny umění národa českého I. Praha 1903. Podlaha, A.: Posvátná místa Království českého III. Praha 1909.

Obr. 12: Měchnov, kostel sv. Martina, detail malovaného ornamentu pozdně gotické pasparty. Průzkum, zaměření a kresba autor.

Obr. 13: Měchnov - kostel sv. Martina, nadpraží s pozdně gotickou ornamentální malovanou paspartou okenního otvoru, odhaleného na jihu apsidy. Stav 1992. Foto autor.

iluzivně vyjádřené diamantované podokenní části, které se zalamují do soklíků dobíhajících k zalamované profilaci u typických pozdně gotických ostění kamenných.

Neméně důležitou částí analyzované pozdně gotické fasády je její základní omítka. Složením obsahovala velké procento organických součástí a velmi kvalitního vápna, což obojí zvyšovalo její soudržnost a přilnavost.⁹⁾ Omítka byla barvena červeně, zdá se, že už ve hmotě. Právě červená barva umožňuje odlišit tuto omítku od běžné hrubé, někdy s narůžovělým nádechem vápna. Progresivní vymývání pigmentu bylo nepochybně příčinou obnovování velkých ploch, možná i většiny fasády křivsoudovského kostela, červeným přetíráním. A zřejmě přitom byly ovšem přetřeny jednobarevně červeně i pasparty s ornamentem.¹⁰⁾

9) Základní rozbor složení malty byl proveden autorem v rámci laboratorních cvičení v ICCROM v Římě v dubnu 1992.

10) Podle mikroskopického rozboru výbrusů (opět prováděno v laboratoři ICCROM v dubnu 1992) by nezašpiněnost vrstvy s ornamentem

Červená, či postupně záhy růžová, řídká stékavá omítka se na pozdně gotických fasádách objevuje dosti často a trůfáme si tvrdit, že ji lze považovat za rozlišovací prvek. Bylo možno ji identifikovat pod tenkou omítkou se sgrafitem na severním průčelí Komorního Hrádku, nedoložená zde však zůstala její vazba na popsané pozdně gotické pasparty pocházející snad až z 1. poloviny 16. stol. Pro křivsoudovský kostel nejdůležitějším nálezem tohoto typu omítky byly sousední Čechtice, kde byl malý fragment odhalen na západním průčelí zámku ve spáře na zdivu starší jižní části objektu.¹¹⁾

Zajímavé je také porovnat příklady kombinace paspart, popřípadě dalších pozdně gotických architektonických prvků s červenými obvodovými linkami

a řešení základních ploch omítek. Na zmíněném severním průčelí v Líšně doplňovala kletované a rytou linkou obrýsované nárožní kvádrování hrubá přírodní omítka velmi mírně stékající, do níž v zavhlhlém stavu byly předrysovány linky a podél nich vykletovány s přidáním vápna spáry plošného iluzivního kvádrování. Výjimečné není ani to, že jeho rastr nenavazuje na malované spáry nárožního kvádrování. Výrazněji renesanční sgrafitované omítky, jako základní k červeným paspartám a nárožnímu kvádrování, jsou ale popisovány častěji.¹²⁾ V Křivsoudově užitá hrubá stékavá omítka se tak jeví v kombinaci s popsány paspartami jako spíše výraz pozdně gotické tradice.

V hodnocení celku pozdně gotické fasády křivsoudovského kostela je třeba zvláště zdůraznit záměrnou kompozici okenních otvorů, která patrně vedla i k úpravě jejich výšky. Jestliže zdůraznění portálu prostým paspartovým obdélným rámem s červenými linkami jakoby korespondovalo s jeho starším původem i formou,¹³⁾ pak v jedné lince stoupající okna, vlevo pod oknem na kruchtu navíc patrně doplněná polem s malbou či nápisem, jsou již výrazem renesančního zájmu o celkovou kompozici průčelí.

Nemajíce jednoznačných důkazů, ocitáme se, tak jako i u mnohých ostatních pozdně gotických fasád, v nejistotě datování. Dle užitého ornamentu diamantování, hrubě

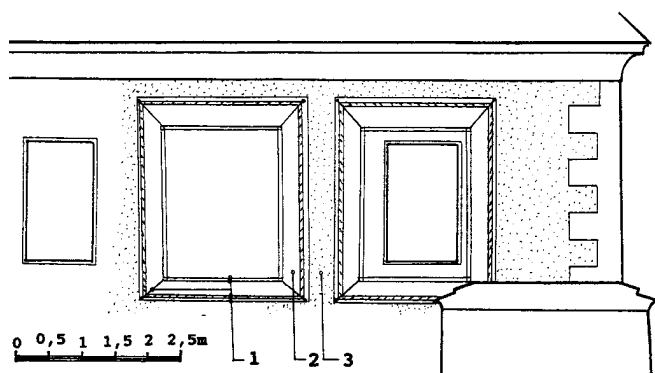
pod celistvým červeným nátěrem svědčila o poměrně brzkém přetření.

11) Po otlučení omítek bylo zřetelně patrné, že jižní patrová část zámku byla starší a severní polovina západního křídla byla jako patrová přistavěna s využitím patrně původní ohradní zdi. I přítomnost charakteristické omítky je dokladem, že historie zámku rozhodně nezačíná rokem 1655 (srovnej: Fiala, Z. a kol. a Vlasák, A. N. cit. v pozn. 1), ale nejméně o sto let dříve. Viz Jesenský, V.-Žižka, J.: Čechtice - zámek (okr. Benešov) - průzkum západního průčelí při obnově. Nálezová zpráva PÚŠC, 1992.

12) Např. Chotěbor, P.: Průzkum renesančních fasád tvrže v Křepenicích (okr. Příbram), Památky středních Čech 6, 1993.

Žižka, J., cit. v pozn. 7) atd.

13) Toto řešení je typické už i v pokročilém 14. století. Srovnej: Jesenský, V.: Dva příklady průzkumů průčelí kostelů na Benešovsku, Památky středních Čech 8, 1994.

1 červené linky, 2 - kletovaná pasparta obílená za vlhka vápnem
3 plocha proškřábaná v kletované omítce

Obr. 14: Komorní hrádek, severní průčelí starého zámku, detail pravého horního nároží, nález části pozdně gotické fasády s okenními paspartami. Zaměřil a kreslil autor.

omítky i celkově poměrně rustikální podoby fasády by tato měla mít původ spíše v 1. polovině 16. stol. To odpovídá době držení Křivsoudova Trčky z Lípy (1436-1547, respektive blíže druhému letopočtu), jejichž rozsah majetku i namnoze užívaná kvalitní pozdně gotická architektura na jejich stavbách jsou příznačné.¹⁴⁾ Po roce 1550 se stal majitelem Křivsoudova a posléze i Čechtic Štěpán Střela z Rokyc, za nějž městečko neobyčejně vzkvétalo a byl založen i zámek.¹⁵⁾ V kostele samém je potom pochován. Při vědomí podobnosti nalezených hrubých červených omítek v Křivsoudově a Čechticích (společný majitel po 1550), ale především konzervativnosti v přežívání pozdně gotické architektury ve vesnickém prostředí, zvláště na církevních stavbách, nelze vyloučit ani vznik zmiňované fasády až ve 2. polovině 16. stol.

Pozdně gotickou fasádu kostela v Křivsoudově můžeme jednoznačně hodnotit jako názorný příklad prolínání pozdně gotické tradice v technologii, formě i výtvarném detailu s přejímáním renesančních prvků, nepochybně z architektury profánní. Zároveň jde o mimořádně kompletní doklad výtvarného a architektonického ztvárnění průčelí farního kostela své doby, tedy období kolem poloviny 16. stol., z něhož podobně úplné řešení nelze vidět prezentováno nejen na stavbách samotných, ale ani v odborné literatuře.

SHRNUTÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE FASÁD, RE-SPEKTIVE CELÉHO KOSTELA

Na základě popsaných nálezů a rozborů, podoby kostela a jeho konstrukcí, popřípadě skromného pojednání v literatuře, se můžeme pokusit o shrnutí vývoje průčelí i celé stavby.

Kostel Narození Panny Marie vznikl patrně před koncem 13. stol.¹⁶⁾ Loď a pravouhlý závěr dnešního kostela pocházejí nepochybně z této nejstarší fáze.¹⁷⁾ K ní můžeme

14) Mikuláš Trčka z Lípy vlastnil mimo jiné krátce (1467-1477) i srovnávané Lišno. Viz. Sedláček, A.: Hrad, zámek a tvrze království českého XV. Praha 1927.

15) Sedláček, A. a Vlasák, A. N., cit. v pozn. 1.

16) Viz pozn. 1 a 3.

17) Možnost rozšíření presbytáře na sever v pozdní gotice až renesanci, kterou předpokládal V. Razím, je značně nepravděpodobná. Asymetrickost závěru (jen o 70 cm posunut severněji) není u srovnatelných staveb až natolik výjimečná a mohla být způsobena i záměrem výstavby sakristie na jižní straně kněžiště. Navíc pozůstatky kamen-

Obr. 15: Komorní Hrádek - severní průčelí starého zámku, mezera hrubou omítkou mezi pozdně gotickými paspartami původních oken. Stav 1993. Foto autor.

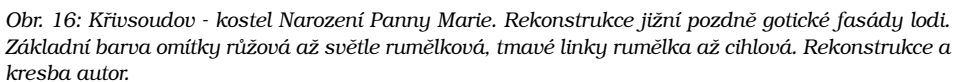
počítat dle profilace a tvaru i lomený portál a snad i pozůstatek úzkého okénka vlevo od portálu. Zda šlo o okno na tribunu, je záležitost širšího rozboru.¹⁸⁾

Od roku 1307 až do roku 1420 byl kostel majetkem pražského arcibiskupství a dle desátek patřil k nejzámožnějším.¹⁹⁾ Můžeme předpokládat, že presbytář byl tehdy klenutý křížovou klenbou, loď byla jistě plochostropá. Patrně někdy ve 14. století byla k jižní straně presbyteria přistavěna sakristie, ne však podél celé její délky. Existuje ovšem i možnost, že nejstarší sakristie byla součástí kostela od jeho založení. Existenci starší gotické sakristie dokládá i lomený portálek z presbytáře. Jeho podoba a profilace s okosením ukončeným na hraně může vést k datování na skloněk 13. století i do století následujícího, takže k přesnějšímu určení nepřispívá. Rozsah uchovanosti zdiva starší gotické sakristie v dnešní stavbě nebyl jasně určen. Hypoteticky může tvořit i podstatnou část sakristie dnešní. Vzhledem k návaznosti pozdně gotických omítek však přiřazujeme toto západní jádro existující sakristie včetně

ných okenních ostění ve východní zdi závěru, které jsou pravděpodobným dokladem polohy gotického okna, jsou umístěny symetricky, prakticky v ose presbytáře.

18) T. Durdík a P. Bolina uvádějí hypotézu, že starší, nebo snad další nedochovaná svatyně mohla stát ve 13. stol. i v blízkosti hradu, ve vazbě na feudální sídlo, viz cit. v pozn. 1). Dochovaný kostel by pak v nejstarší fázi patrně neměl tribunu (pozn. autora).

19) Vlasák, A. N., cit. v pozn. 1.

klenby spíše až fázi následující, pozdně gotické. Okenní otvory vrcholně gotické etapy kostela měly nejpravděpodobněji kamenná ostění a kružby. Takto bylo řešeno nejméně okno ve východní stěně presbyteria.

Nejspíše teprve po třicetileté válce prošel křivsoudovský kostel raně barokní úpravou. Ta se na průčelích projevila sjednocujícími výškovými úpravami okenních otvorů,²¹⁾ typickými červenými pásovými šambránami a leseňovými rámy efektněji odsazenými od nároží o podobně úzký pásek základní světlé omítky jako mezi okenními šambránami a kordonovou římsou. Základní omítka fasády byla bílá, dřevem hlazená. Okno ve východním průčelí presbytáře bylo rozšířeno ve sdružené. Starší sakristie byla patrně pouze prodloužena východním směrem, a to včetně

The drawing shows a cross-section of a wall and a window. The window is semi-circular with a decorative frame. Below the window is a small rectangular opening with a cross-hatched pattern. The wall is textured and shows signs of wear. A scale bar at the bottom indicates 0, 1, and 2 meters.

presbytář.²⁴⁾ Fasády kostela byly zbaveny architektonických prvků a pojednány v tradičním okrovém odstínu pouze s pietně okopírovanou profilací hlavní římsy. Vyměněn byl krov nad presbyteriem a strop nad lodí. Z okolí kostela byla odstraněna dřevěná zvonice, márnice a posléze zrušen hřbitov.

PROVEDENÉ PRŮZKUMY JAKO SOUČÁST PAMÁTKOVÉ OBNOVY FASÁD

Rozsah průzkumu starších omítek nebyl v průběhu dalších stavebních prací mimo již popsané situace rozšiřován. Místa sond byla citlivě zaomítnuta a dosud neobnovené fasády byly pouze přestukovány bez dalšího otloukání. Na nich bylo rekonstruováno řešení s barokními profilovanými šambránami, korespondujícími se současnými okenními otvory a lesenovými rámy, odsazenými od nároží. Druhý prvek, pocházející z jiné, starší, barokní etapy než profilované šambrány, byl zvolen jako kompromis, částečně eliminující nenavazování barevného systému přes roh (zvláště jihozápadní) u fasád již dříve obnovených bez tohoto řešení a nově pojednávaných. Jediným nedoloženým prvkem rekonstruovaných fasád zůstala podokenní část šambrány, která byla po srovnávání nakonec navržena jako římsa s profilací převzatou z vítězného oblouku. Rekonstrukce se, jak již bylo připomenuto, týkala pouze jižního a východního průčelí. Ostatní, již dříve dokončená, mají pouze malované pásové šambrány (věž), nebo jsou bez šambrán (severní průčelí).

I dnes, po několika letech, se zdá, že architektonický výraz průčelí kostela potvrzuje správnost přijatého řešení.

Zvláště důležitým momentem v hodnocení daného prů-

21) Okna byla upravena na velikost levého pozdně gotického. Nasvědčuje tomu nejen nálezy barokní pásové šambrány na jeho starší paspartě, ale i zvýšení parapetu u okna středního a zazděný odpovídající otvor v této výšce v horní polovině pravého pozdně gotického okna.

22) Časové omezení průzkumu na půdě sakristie během probíhající obnovy zamezilo ověřit hypotézu o prodloužení valené klenby na jejím rubu. Samozřejmě nelze zcela vyloučit ani možnost výrazné barokní přestavby, prakticky novostavby, v rozsahu celé dnešní sakristie.

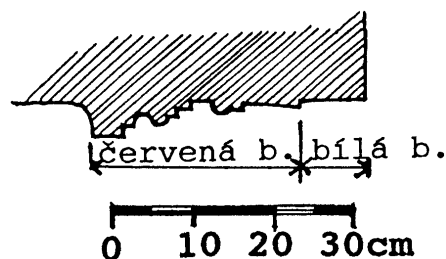
23) Viz cit. v pozn. 5.

24) Poche, E. a kol., cit. v pozn. 3) a Vlasák, A. N., cit. v pozn. 1.

Obr. 17: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie, krov lodí. Foto: V. Razím.

zkumu je jeho zmíněné omezení. Došlo k němu z památkových důvodů v okamžiku, kdy byla rozpoznána mimořádná hodnota odhalovaných nálezů a zároveň jejich ohrožení při odkrývání bez patřičného restaurátorského, předběžného i průběžného zajištění (konzervování atd.). Takovéto zajištění zcela přesahovalo finanční zdroje investorů.²⁵⁾ Možnosti hlubšího a rozsáhlejšího poznání tak byla nadřazena potřeba uchování autentické památky do doby, než bude možno použít všechny známé prostředky a metody k zamezení jejího ničení při průzkumu a k jejímu zajištění po něm. V podobné situaci je klíčovým momentem brzké rozeznání hodnoty a rozsahu dalších možných objevů i ztrát a okamžité jednání ve prospěch odpovědného kompromisu.²⁶⁾

Obr. 18: Křivsoudov - kostel Narození Panny Marie. Profilace vrcholné barokní šambrány z jižního průčelí presbyteria. Zaměřil Ing. J. Žižka, kresba autor.

Troufáme si tvrdit, že takovýto přístup k průzkumům historické architektury je vlastní především odpovědným odborným pracovníkům památkových ústavů. Jejich práce totiž nekončí stavebně či umělecko historickým poznáním, jeho popularizací či maximálně doporučeními z něho plynoucími, ale pokračuje zcela konkrétními a jednoznačnými pokyny a sledováním jejich dodržování při zásazích na památce samé až k jejich konečnému výsledku. S touto praxí souvisí i podstatně větší památková i dokumentační komplexnost průzkumů prováděných památkáři zvláště u historických fasád. Velice často se lze totiž například setkat se stavebně historickým průzkumem, který se u průčelí zaměří na podrobný rozbor každého druhotně zazděného kusu gotického ostění, ale pozdně barokní či mladší omítky shrne v jedné větě, pokud je vůbec zachytí. Přitom právě tyto vrstvy omítek souvisejí nejčastěji s existujícím rozvrhem otvorů i celkovou podobou staveb, a jejich poznání je tudíž nejdůležitějším pro další obnovu fasád.

Nejde samozřejmě o vyzdvihování práce památkářů, ale o poznání, že průzkumy památek mají v každém okamžiku svůj etický rozměr jednak jako vědecká disciplína a jednak jako vyjádření vztahu ke kulturnímu dědictví.

25) Takovýto přístup není u nás u exteriérových omítek, vyjma zjevných umělecko historických výzdob, pro svoji nákladnost prakticky vůbec užíván. Navíc je v naší praxi odborná úroveň restaurování historických fasádních omítek a prvků obecně velmi průměrná, spíše ohrožující.

26) Závěrečná fáze průzkumů i pokynů pro obnovu křivsoudovského kostela a zvláště obdivuhodné vystižení onoho momentu potřebného kompromisu ve prospěch uchování neodkryté authenticity byla výsledkem práce Ing. Žižky z Památkového ústavu středních Čech.

STIRNSEITE DER KIRCHE DER GEBURT VON JUNGFRAU MARIA IN KŘIVSOUDOV UND DIE BEWERTUNG SEINER SPÄT GOTISCHEN FRONT

Vor und Verlauf der Fassadenenerneuerung der Kirche der Geburt von Jungfrau Maria in Křivsoudov (Bezirk Benešov) im Jahre 1991 und 1992 wurde vom Autor und teilweise von Ing. Žizka eine Untersuchung der historischen Putze und des Mauerwerkes der Süd- und Ostfront des Baues durchgeführt.

Das entdeckte spitze Portal und die Überreste eines kleineren Fensterchens links über ihm an der Südfassade gehören der ältesten Phase der Kirche, entstanden offenbar vor dem Ende des 13. Jahrhunderts. Offensichtlich erst in dem folgenden Jahrhundert wurde auf der Südseite des Presbyteriums eine Sakristei angebaut, allerdings kürzer als heute, wie davon die sichtliche Spur nach der angerissenen Mauer auf dem Sakristeiboden zeugt. Die damalige Kirche hatte wahrscheinlich Fenster mit einem Steingewände und Masswerken, deren Überreste in der Vermauerung des älteren Mittelfensters gefunden wurden. Die spätgotische Baustufe offensichtlich aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts brachte eine Änderung der Einteilung der Fensteröffnungen, eine neue Fassadenabhandlung und vielleicht den Sakristeibau. Ebenfalls der Dachstuhl über dem Schiff könnte aus dieser Periode stammen. Etwa in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts durmachte die Kirche eine Frühbarockzurichtung, bei der die Fensteröffnungen vereinheitlicht wurden, das Fenster in der Ostfassade des Verschlusses wurde auf ein Verbundfenster ausbreitet. An den Fassaden wurden Fenster mit roten Bandumrahmungen versehen, die umrahmenden Lisenerahmen wurden um ein dünnes Band von hellem Putz von der Ecke versetzt. Um das Jahr 1714 und etwas weiter in diesem Jahrhundert kam es zum radikalen Spätbarockumbau, in dessen Rahmen zur Westfassade ein Turm mit der Treppe angebaut wurde und es entstanden die heutigen Fensteröffnungen umrahmt mit ungewohnt profilierten Rahmenverzierungen. Ihre Betonung durch Absetzen von der Öffnungskante wurde mit einem neuen mehr konservativem System der Lisenerahmen anliegend zur Ecke kombiniert. Im 19. und in diesem Jahrhundert kam es dann zu einer Reihe von vereinfachenden Zurichtungen.

Der wertvollste Fund war die Entdeckung einer ungewöhnlich umfangreichen erhaltenen spätgotischen Fassade der Südfront, deren Stilcharakter in der gotischen Tradition schon das Renaissancegefühl zur Geltung brachte. Es ging insgesamt um eine planmäßige Komposition von drei Fenstern plazierte auf einer steigenden Linie, ihre Ergänzung mit einem Quadrat mit Beschreibung oder vielleicht mit einem Bild und einem umrahmten älteren Portal. Die Fensteröffnungen wurden mit ausdrucksvollen Rahmen mit roter Malung versehen, die in dem unteren Teil eine Diamantenform hatte. Im Artikel wird die Form der Rahmen und des Ornamentes stilgemäss analysiert und es werden Ähnlichkeiten von der Nordfront des Schlosses Komorní Hrádek, der Nordfront des Schlosses Lišno und der Kirchenapsis in Měchnov (alles im Bezirk Benešov) angeführt. Weiter wird der grobe rot gefärbte spätgotische Grundputz der Fassade der Kirche von Křivsoudov analysiert, für den Ähnlichkeiten vom Schloss in benachbarten Čechice und des schon erwähnten Komorní Hrádek angeführt werden. Alle verglichenen Beispiele stellen gleichzeitig neue vom Autor gemachte Funde vor.

Am Ende des Artikels betont der Autor die Denkmaldimension der Untersuchung und ihre Anknüpfung an die durchgeführte Erneuerung. Die Flächenbeschränkung der Sonden, zu der es kam, war das Resultat der verantwortlichen Bewertung der Unmöglichkeit der Konservierung grösserer Flächen der abgedeckten Originalputze. Auch dieser Zutritt, eigen vor allem den Arbeitern der Denkmalpflege, hält der Autor für einen von den Beiträgen gegeben durch die Untersuchung.

ABBILDUNGEN

- 1: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Stand aus dem Jahre 1995. (Lichtbild der Autor.)
- 2: Křivsoudov auf dem kaiserlichen Abdruck der stabilen Katastralkarte (1840), 1 - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria 2 - Burgüberreste, 3 - Schloß.
- 3: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Vermessung und Auswertung nach der Untersuchung der Süd- und Ostfront der Autor. Legende: Frühgotisches Mauerwerk (Ende des 13. Jahrhunderts) - schwarz, Spätgotisches Mauerwerk - hypothetisches (wahrscheinlich um die

Hälfte des 16. Jahrhunderts) - dichtgekreuzt, Hochbarockmauerwerk (um die Hälfte des 17. Jahrhunderts) - schraffiert und punktiert, Spätbarockmauerwerk (die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts) - schraffiert, Mauerwerk des 19. Jahrhunderts und Hypothetisch jüngerer - weiß.

4: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Südfront des Schiffes, enthülltes gotisches Portal, rechts ein Teil der spätgotischen Umrahmung. Stand aus dem Jahre 1991. (Lichtbild der Autor.)

5: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Südfront des Schiffes. Stand aus dem Jahre 1991. (Lichtbild der Autor.)

6: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Südfront des Schiffes und des Presbyteriums (mit dem Schnitt durch die Sakristei und Anblick der Südfront des Presbyteriums auf dem Boden der Sakristei). Vermessung und Auswertung der Untersuchung der Autor und Ing. J. Žizka, gezeichnet vom Autor.

1 - Rechteck des Glättputzes, 2 - Überrest eines älteren gotischen Fensters auf der Tribüne, 3 - Spätgotisches Fenster auf die Tribüne, 4 - Gotisches Portal mit Überresten einer spätgotischen Umrahmung, 5 - Mittleres spätgotisches Fenster mit Überresten einer jüngeren gotischen Umrahmung, 6 - Fundort der Überreste der Maßwerke in der Vermauerung, 7 - Rechtes spätgotisches Fenster, 8 - Sonde des ursprünglichen Barockgesims enthüllend, 9 - Überreste der profilierten Hochbarockstuckumrahmungen, 10 - Spur nach der abgebauten gotischen Wand.

7: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Ostfront des Presbyteriums und der Sakristei. Vermessung und Auswertung der Untersuchung Ing. J. Žizka, gezeichnet vom Autor. Niveau des gotischen Mauerwerks. Legende: Stellen der Sonden - punktiert, Rote Elemente der Frühbarockfassade - schraffiert.

8: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Südfront des Schiffes, Detailzeichnung der Funde der spätgotischen Fassade. Untersuchung, Vermessung und Zeichnung der Autor.

9: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Südfront des Schiffes, Detail der spätgotischen Umrahmung mit gemaltem Ornament des mittleren spätgotischen Fensters. Stand aus dem Jahre 1992. (Lichtbild J. Žizka.)

10: Komorní Hrádek - Nordfront des alten Schlosses, Teil der spätgotischen Umrahmung mit toten Linien und der Eckenquader (ganz rechts) und die überdeckende Schicht des Renaissance-Sgraffitoputzes (links von der Umrahmung gravierte Linien der Rechtecke ersichtlich), Stand aus dem Jahre 1993. (Lichtbild der Autor.)

11: Lišno - Nordfront des Schlosses, Teil der spätgotischen Eckenquader mit roten Linien am Umfang und anschließender grober Putz mit geglätteten Streifen der scheinbaren Flächenquader, Stand aus dem Jahre 1992. (Lichtbild der Autor.)

12: Měchnov - St. Martinskirche, Detail des gemalten Ornamentes der spätgotischen Umrahmung. Untersuchung, Vermessung und Zeichnung der Autor. (Rote Linien - grau, Schwarze Linien - schwarz, außerdem das rote Ornament teilweise untermalt mit schwarzen Linien).

13: Měchnov - St. Martinskirche, Sturz mit spätgotischer Ornamentbemalung der Umrahmung der Fensteröffnung enthüllt im Süden der Apsis. Stand aus dem Jahre 1992. (Lichtbild der Autor.)

14: Komorní Hrádek - Nordfront des alten Schlosses, Detail der rechten oberen Ecke, Fund des Teiles der spätgotischen Fassade mit Fensterumrahmungen. Vermessung und Zeichnung der Autor.

Legende: 1 - Rote Linien, 2 - Geglättete Umrahmung weiß gefärbt mit Kalk im Naßprozeß, 3 - Fläche bekratzt im geglätteten Putz.

15: Komorní Hrádek - Nordfront des alten Schlosses, Spalte mit Grobputz zwischen den spätgotischen Umrahmungen der ursprünglichen Fenster. Stand aus dem Jahre 1993. (Lichtbild der Autor.)

16: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria. Rekonstruktion der südlichen spätgotischen Fassade des Schiffes. (Grundfarbe des Putzes rosen- bis zinnoberrot, dunkle Linien zinnober- bis ziegelrot. Rekonstruktion und Zeichnung der Autor.)

17: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria, Dachstuhl des Schiffes. (Lichtbild V. Razím.)

18: Křivsoudov - Kirche der Geburt von Jungfrau Maria. Profil der Hochbarockumrahmung von der Südfront des Presbyteriums. Vermessung Ing. J. Žizka, Zeichnung der Autor.